Социално положение и социална работа с психичноболните през ранното християнство

Емил Инджов

Резюме. Статията разглежда социалното положение и социалната работа с психичноболни индивиди през периода на ранното християнство. Аналитично са проследени процесите на отношения към тази група в римското общество и раннохристиянската общност, като са откроени основни конфликти в двете нравствено-ценностни системи. Представени са основните възгледите за терапия и лечение на психичноболните, както и отношението на обществото към техните проблеми. Направен е извод, че представителите на тази група са поставени в социална изолация и дискриминация спрямо останалите индивиди.

Ключови думи: психичноболни, социална работа, социално положение

Social status and social work with the mentally ill during early Christianity

Emil Indzhov

Abstract. The article examines the social situation and social work with mentally ill individuals during the period of early Christianity. The processes of relations towards this group in the Roman society and the early Christian community have been analytically traced, and main conflicts in the two moral-value systems have been highlighted. The main views on therapy and treatment of the mentally ill are presented, as well as the society's attitude towards their problems. It is concluded that the representatives of this group are placed in social isolation and discrimination against the other individuals.

Keywords: mentally ill, social work, social status

Въведение

Историческите сведения за хората с психични заболявания в древните общества не са особено богати. Информацията, с която разполагаме, е заложена в някои държавно-правни разпоредби, религиозни текстове, съчинения на лекари, учени и държавни мъже.

Психичните заболявания съпътстват хората от зората на човешката цивилизация до наши дни. През различните исторически епохи и в различните социуми отношението към тях и социалното им положение е различно. Съществена разлика в човешкия поглед на „нормалните“ към „душевноболните“ се забелязва и при различните групи психичноболни, продиктувани от различните психични заболявания

и тяхната изразеност. Още от древността към агресивните се прилагат винаги крайни мерки като затваряне и дори убийство. Безобидните психичноболни се разглеждат като любимци на боговете и се ползват с уважение.

Социално положение на психичноболните в римското общество

Отношението към психичноболните в гръко-римския свят не се различава особено от това през предходните епохи. Липсва специализирана социална грижа, както и държавна политика в тази насока. Психичноболните се обгрижват от представители на семейството или близки сродници.

Римското право регламентира отделни моменти, свързани със социалното положение на хората с психични проблеми. За негова основа се приемат 12-те таблици, съставени през 450–449 г. пр.Хр., в които откриваме текстове, определящи социалното положение и отношение към тази категория индивиди. Психичноболни, разточителни и недееспособни лица, според този нормативен документ, трябва да имат агнати (родственик) или гентили (пазач). За попечители могат да бъдат назначавани не само агнати, а и други лица, които съответно могат да сключват сделки вместо тях. В таблица 4 е постановено, че всяко дете с физически и психически проблеми трябва да бъде оставено да умре, а в таблица 5 се урежда въпросът за наследяването при психичноболни хора. Постановено е, че ако някой полудее, неговият най-близък мъжки родственик ще придобие собственост над имуществото му.

Като следва основата, положена с 12-те таблици, Римското право отново разпорежда назначаването на попечител на непълнолетните, разточителните и безумните. В следващ текст се пояснява, че за психичноболните това е валидно само когато имат т.нар. светли интервали, в които се държат като нормални хора. При всякакви други състояние те са лишени от попечители. Интересен факт е, че Римското право им позволява да сключват свободно сделки, с които да се обогатяват, докато, когато става дума за придобиване на задължения, то това трябвало да става само с разрешението от техния попечител.

Отклонение от наложеното светоусещане към психичноболните са ярко открояващите се прогресивни идеи на Соран по отношение на терапията. Той е грък,

роден в Ефес. Изучава медицина в Александрия. Там придобива знания по геникология, хирургия и психиатрия. Практикува в Рим в края на I и началото на II век сл.Хр. В римското антично общество с медицина се занимават основно гърци. За римските граждани, по традиция, не е престижно да упражняват тази и други професии.

От съчиненията на Соран, в които той полемизира с други лекари, се вижда каква е масовата практика за лечение; какво е реалното положение на тези лица в обществото и съответно неговата позиция и терапия, която препоръчва за психичноболните. Масова практика е затварянето и оковаването на хората с психични увреждания, лишаване от храна и вода, отношение като към животни и стремеж към тяхното социално изолиране (Каннабих, Ю., 2019: 39).

Хората с психични заболявания са третирани с опиати и алкохол, срещу които той категорично се обявява. За музикалната терапия твърди, че също не е подходяща в много от случаите. „Асклепиад и Темисон смятат фригийския ритъм за подходящ, същевременно жив и нежен, за тези, които са тъжни и раздразнителни, докато войнственото темпо на дорийските мелодии трябва да въздейства на болните, склонни към нелепи лудории и изблици на детски смях. Опитът обаче показва, че звуците на флейтата, понякога непоносими дори за здрав човек, могат да вбесят болния“ (пак там).

На базата на своя опит той отхвърля всички посочени масови практики като оковаване, затваряне в тъмница, принудителен глад и жажда, лечение с опиати и др. Препоръчва психичноболните лица да се настаняват в тихи стаи с високи прозорци, където добре обучени надзиратели внимателно да овладяват пациентите. Леглата в стаята трябва да се ориентират така, че човекът да бъде с гръб към вратата. При увреждания по тялото, както и при наложително връзване препоръчва използване на меки бинтове. Във възстановителния период залага на гимнастика, разходка и упражняване на гласа чрез четене.

Революционните идеи и подход на Соран към психичноболните изпреварват неговото време с векове. Практиката му не придобива масовост в общество, което е доминирано от религиозните предразсъдъци. Все още светът се обяснява не с

познанието на науката, а с религиозната догма. Свят на отиващата си Античност, в който се води титаничната религиозна битка между поли- и монотеизма.

Отражение на социалното положение и социалната работа с психичноболни в библейските текстове и решенията на църковните събори

През последните векове на античната епоха промяна в спецификата в отношението и социалното положение на индивидите с психични заболявания настъпва с появата на християнството и изграждането на църковната организация. Догмите на новата религия влизат в остър конфликт с нравствено-ценностната и морална система на гръко-римския свят. На безпринципния стремеж към властта, трупането на богатства, силно разкрепостеното поведение, безсрамието и зрелищата християните противопоставят ценности като скромност, смирение, въздържание от удоволствия и разкош, любов към ближния, общо притежание на благата. Този контрапункт на двете противоположни нравствени системи най-добре е предаден от християнския апологет Тертулиан: „...след като зимата сложи край на лятото с поройните си дъждове и след като приберете урожая, вие (римляните – б.а.) ежедневно се тъпчете и всеки момент сте отново готови за ядене. Докато баните, кръчмите и бордеите работят с пълна пара, вие принасяте на Юпитер жертви с молитва за дъжд, свиквате народа на религиозни шествия, наблюдавате небето над Капитолия, очаквате да се появят облаци от резбованите тавани на храмовете, а отвръщате взор от истинския Бог и истинското небе. Ние, напротив, изсушени от пост, изтощени от всякакъв вид въздържание, лишени от всички радости на живота, оваляни във власеницата си и в праха, безспир молим небето и затрогваме Бог... Следователно вие сте вредни за човешките дела, вие сте съблазнителната примамка за всеобщите беди“ (Тертулиан, Кв., 1991: 101–102)

Християнството формира концепцията за „любов към ближния“. Социалното подпомагане на бедните и нуждаещите се става основен приоритет. Променя се отношението към редица групи в обществото.

В библейските текстове се акцентира на отношението на Иисус Христос към болните, в т.ч. и към тези с психични проблеми. Четирите евангелия споменават над 50

случая за изцеления като лечението, което осъществява, засяга две групи болни: с посочени диагнози, чудотворно излекувани, и лечение на такива, без да бъде посочен конкретният начин на лекуване (Тодорова, Ек., 2015).

Независимо че най-споменаваното заболяване е проказата, броят на описаните случаи с психичноболни лица в евангелските текстове не е малък. Това свидетелства за широко разпространение на психичните заболявания от най-древни времена. Християнската догматична концепция определя три причини за техния произхода. Според нея те са физическа, духовна и демонична, като всяка една от тях има своя специфика най-вече от гледна точка на терапията (Янев, И., 2018: 21).

Библейските текстове най-често определят представителите на тази социална група като бесновати или обладани от зъл дух. Но при по-внимателен прочит се вижда разграничаване между различните психични заболявания, познати на тогавашното общество. Най-ясно е определена границата между душевно заболяване и обладаване от нечисти духове (пак там: 19). „И като повика дванайсетте Си ученици, даде им власт над нечистите духове да ги изгонват, и да изцеряват всяка болест и всяка немощ“ (Мат. 10:1).

Това, че хората от тази социална група са приоритет в дейността на християните, се вижда още и от наставленията на Иисус Христос към Апостолите, на които казва: „Болни изцерявайте, прокажени очиствайте, мъртви възкресявайте, бесове изгонвайте. Даром получихте, даром давайте“ (Мат. 10:8).

Потвърждение за това, че хората с психични заболявания са едни от основните субекти на свръхестествената лечителна сила на Иисус, откриваме в следния текст на Евангелие от Матей: „И ходеше Иисус по цяла Галилея, като поучаваше в синагогите им, проповядваше Евангелието на царството и изцеряваше всяка болест и всяка немощ у народа. И пръсна се слух за Него по цяла Сирия; и доведоха при Него всички немощни, налегнати от всякакви болести и недъзи, и хванати от бяс и луничави, и разслабени, и Той ги изцери“ (Мат. 4:23–24).

Една от срещите на Иисус, която показва социалното положение и отношението на античното общество към психичноболните, е тази в страната Гергесинска (Гадаринска). Синоптичните Евангелия я предават с някои детайлни различия. В

Евангелие от Матей „бесноватите“ са двама, а в тези на Лука и Марко е едно лице. От текстовете се разбира, че спрямо психичноболните се прилага социална изолация. Те не се допускат да живеят в обществото и в населените места. „И когато стигна на отвъдния бряг, в страната Гергесинска, срещнаха Го двама, хванати от бяс, излезли от гробищата“ (Мат. 8:28). „А когато излезе на брега, срещна Го от града един човек, който от много години имаше бесове и не обличаше дреха и в къща не живееше, а по гробищата“ (Лук. 8:27). „И когато Той излезе от кораба, на часа Го срещна един излязъл от гробищата човек, хванат от нечист дух; той имаше живелище в гробищата...“ (Марк. 5:2–3).

В случая, който описват библейските текстове, става въпрос за агресивен или ако приемем, че са двама, за агресивни психичноболни. Текст от Евангелие от Марко категорично потвърждава това състояние: „и всякога, нощя и дене, по хълмове и гробища викаше и се удряше с камъни“ (Марк. 5:5).

Разказите на евангелистите потвърждават, че оковаването на психичноболните е най-често използван метод за справяне с тях. „Защото Иисус бе заповядал на нечистия дух да излезе от тоя човек; понеже от дълго време го мъчеше, тъй че го вързваха с вериги и окови и го пазеха; но той разкъсваше оковите, и гонен биваше от беса по пущинаците“ (Лук. 8:29). „Защото много пъти бе скован с окови и вериги, но той разкъсваше веригите, счупваше оковите, и никой не беше в сила да го укроти“ (Мар. 5:4).

Интересен факт представлява молбата на психичноболните да не бъдат измъчвани от Иисус. „И ето, те извикаха и казаха: какво имаш Ти с нас, Иисусе, Сине Божий? Нима си дошъл тука да ни мъчиш преди време?“ (Мат. 8:29). „Той, като видя Иисуса, извика, падна пред Него и с висок глас рече: какво имаш Ти с мене, Иисусе, Син на Бога Всевишний? Моля Ти се, не ме мъчи!“ (Лук. 8:28).

Прочитът на тези текстове навежда на мисълта, че освен оковаване с вериги върху психичноболните е оказвано и някакъв вид, може би физическо, насилие, което засилва техния страх.

Развръзката на срещата е типична за повече от евангелските описания на живота и делата на Иисус. С помощта на вярата Той изцелява по чудодеен начин психичноболните и техните бесове преминават в наблизо пасящото стадо свине.

Подобни примери на чудодейно свръхестествено лечение на психичноболни хора от Иисус се срещат и на други места в евангелските текстове. При слизане от планината Тавор той е посрещнат от баща, който го моли да излекува единствения му син от психично заболяване. Описателните белези на състоянието, които четем, са следните: „прехваща го дух, и той изведнъж закрещява, и го сгърча тъй, че се запеня; и, мъчейки го, едвам го напуща“ (Лук. 9:39). Анализирайки тези симптоми, по всяка вероятност става въпрос за болен от епилепсия с чести епилептични припадъци.

В следващите редове евангелистът, в характерен за библейското повествование стил, предава чудотворното изцеление на момчето: „А когато той още идеше, бесът го повали и почна да го тръшка; но Иисус запрети на нечистия дух, и изцери момчето, и го предаде на баща му“ (Лук. 9:42).

В Евангелие от Матей срещаме интересни различия в описанието на този момент от живота на Иисус. Психичноболният човек е определен с друга симптоматика: „Когато дойдоха при народа, приближи се до Него един човек, който падна на колене пред Него и рече: Господи, помилуй сина ми; по новолуние го хваща бяс, и зле страда, защото често пада в огън и често във вода“ (Мат. 17:14–15). Вероятната причина за това състояние е психично разстройство на съня, което Иисус излекува по характерен свръхестествен чудотворен начин: „И запрети Иисус на беса, и той излезе из момчето; и то от оня час оздравя“ (Мат. 17:18).

Друг подобен случай, който Библията ни представя, е с жена от района на древните градове Тир и Сидон. Подобно на бащата на момчето, тя моли за изцелението на своята психичноболна дъщеря. Благодарение на силната ѝ вяра Иисус откликва на нейните молби: „Тогава Иисус ѝ отговори и рече: о, жено, голяма е твоята вяра; нека ти бъде по желанието ти! И в оня час дъщеря ѝ оздравя“ (Мат. 15:28).

В Евангелие от Лука също е описан подобен момент: „И като слезе заедно с тях. Той се спря на равно място: там бяха мнозина Негови ученици и голямо множество народ от цяла Иудея и Йерусалим и от приморските места Тирски и Сидонски, които

бяха дошли да Го чуят и да се излекуват от болестите си; бяха дошли тъй също и страдащи от нечисти духове; и се изцеряваха“ (Лук. 6:17–18). От този текст се разбира, че хора от много по-широк географски ареал, със здравословни, включително и психически проблеми, търсят чудодейната свръхестествена сила на Иисус, за да оздравеят. Вероятната причина тези лица и техни роднини да прибягнат до този път на лечение е свързана с липсата на адекватна, широкоприложна медицинска и социална грижа. Основната социална институция, която се ангажира с тях, остава семейството.

За някои от психичноболните лица има данни, че страдат от допълнителни физически увреждания. В библейските текстове се споменава за загуба на зрение и говор. В Евангелие от Матей четем: „Когато пък тия излизаха, ето, доведоха при Него един ням човек, хванат от бяс. И след като бесът биде изгонен, немият проговори. А народът се чудеше и думаше: никога не е бивало такова нещо в Израиля“ (Мат. 9:32–33). На друго място същият евангелист споменава и за свръхестественото изцеление от Иисус на сляп и ням психичноболен човек (Мат. 12:22).

Делата по лечение на психичноболни лица са продължени и от учениците на Иисус. Пример за такъв случай откриваме по време на мисионерската дейност на Апостол Павел в град Филипи. Там той и неговите сподвижници срещат жена с психични проблеми, която е слугиня в аристократична фамилия. Нейните господари се възползват от състоянието ѝ, както и от дарбата и на гадател, за да трупат печалба. „И като отивахме на молитва, срещна ни една слугиня, у която имаше дух да предрича, и докарваше голяма печалба на своите господари с врачуването си. Като вървеше след Павла и след нас, тя викаше и думаше: тия човеци са раби на Бога Всевишний и ни възвестяват път за спасение. Това правеше тя през много дни. А Павел, отегчен, обърна се и рече на духа: в името на Иисуса Христа заповядвам ти да излезеш из нея. И духът излезе в същия час. Тогава господарите ѝ, като видяха, че изчезна надеждата им за печалба, хванаха Павла и Сила и ги завлякоха на тържището при началниците. И като ги доведоха пред воеводите, казаха: тия човеци, които са иудеи, бунтуват града ни“ (Деян. 16:16–24).

Този момент от апостолската дейност на Павел допълва картината за социалния статус на хората с психични увреждания в раннохристиянската епоха. Дори тези, които

са приети в обществото, са поставени на най-ниското социално ниво. Те са слуги на своите господари, които много често използват тяхното състояние за свои, материални цели. Може да се допусне, че в повече от тези случаи индивидите са с по-лека форма на психическо увреждане. Социалната грижа към тях се полага от господарите им само ако те имат изгода от тях. Вероятно срещу това получават най-належащото за гарантиране на екзистенциалния минимум на живот като подслон, храна и облекло.

Разпространението на християнството води до изграждане на сложна църковна организация. Нейната структура и дейност се регламентира от канонични правила, в които откриваме едно ново отношение към хората с психични заболявания. Докато Иисус Христос и Апостолите проявяват нужното внимание и старание към изцеление на тези лица, в правилата на Църквата се забелязва ясна дискриминация. В Апостолските правила е постановено психичноболните да не се приемат в клира и да не се молят наравно с останалите. Ако се излекуват, тогава да се приемат с верните, пък в случай, че се окажат достойни, да се приемат и в клира (Правило 79).

В Правило 60-то на Пето-Шести Вселенски събор (Трулски, Константинополски), проведен през 691–692 г., е засегнат въпросът за мястото в Църквата на хората с психични заболявания. В него ясно откриваме канонично утвърденото от Апостолските времена отрицателно отношение към тази група лица. Новият момент е, че към тях се приравняват и „ония, които се преструват на бесновати и се правят, че вършат свойственото на бесновати“. Те се разглеждат като обладани от властта на демона, което за Църквата е в пълен разрез с християнската догма. „Затова постановяваме: ония, които се преструват на бесновати и се правят, че вършат свойственото на бесновати, да се наказват по всеки начин и да се подлагат на същите суровости и трудове, на каквито биха се подхвърлили действително бесновати, за да се освободят от властта на демона.“ Този текст разкрива още един важен детайл от отношението към психичноболните. Това, че Църквата подлага тези хората на „суровости“ и „трудове“ с цел тяхното лечение.

Институции за настаняване и практики при „лечение“ на психичноболни

В място за изцеление от психични заболявания се превръщат и християнските храмове. Основната терапия, която се прилага, е молитвата. Започват да се обособяват отделни помещения за престой на психичноболните. При агресивните продължава да се използва оковаването във вериги при престоя им в храмовете. Тази практика се поддържа от Църквата и е доминираща векове напред.

В писмените свидетелства от раннохристиянската епоха не откриваме категорични сведения за обособяване на специализирани заведения за психичноболни. Най-често се споменава за изграждането на приюти, болници и други благотворителни учреждения; за настаняване на инвалиди и лечение на прокажени. Едно от най-известните социални заведения през IV век е прочутата „Василиадата“ на Св. Василий Велики в Кападокия Кесарийска. Но от нейното подробно описание, което срещаме в житието на светеца, не откриваме данни за приютяването на хора с психични заболявания. Посочено е, че в този своеобразен град на милосърдието намират социална защита множество бедни, болни, бездомни и сираци. Възможно е психичноболните лица да попада в общата група на болните и също да са се ползвали със социална подкрепа в болничните заведения. Такива примери не липсват през следващите векове. През 854 г. в Кайро е открита болница с отделение за душевноболни (Каннабих, Ю., 2019: 46) От X век във Византия функционират църковни домове за психичноболни, а в болницата към манастира „Пантократор“ има обособено отделение за лечение на такива пациенти (Иванова, Зл., 2019).

Но проблемът не е само в липсата на специализирани социални заведения за психичноболни, а във вековното отношение на изолация и дискриминация към тези индивиди. Потвърждение на това състояние са следните думи на Жан-Етиен Ескирол през 1838 г. при посещението му на психичноболните в Париж: „Видях ги голи, покрити с дрипи, разполагащи само със слама, за да се предпазят от студената влага, сълзяща по камъните, върху които лежат. Видях ги хранени зле, лишени от въздух за дишане, от вода за утоляване на жаждата си и от жизнено най-необходимите неща. Видях ги захвърлени в ръцете на същински тъмничари, изоставени на грубия им надзор. Видях ги в тесни, мръсни, заразни дупки, без въздух и светлина, захвърлени в помещения,

където човек би се поколебал да затвори дори свирепи животни, каквито управниците разточително отглеждат в столиците“ (Фуко, М., 1996: 81).

Заключение

Конфликтът между нравствено-ценностните системи на традиционното антично общество и раннохристиянската общност оказва влияние и върху социалната сфера. Той засяга отношението към различните социални групи като тази на хората с психични проблеми. Независимо от толерантното отношение на християните към тези лица, продиктувано от концепцията за „любов към ближния“, съществена промяна в тяхното социално положение не настъпва. Християнската социална работа с психичноболните се ограничава до молитвата и свръхестественото чудодейно изцеление. Не липсват и канонични постановки, които дискриминират лицата с психични заболявания. Практиката показва, че продължават да се практикуват традиционните методи и средства за терапия, а настаняването и лечението се извършва в общи болнични заведения.

Наложеното от християнските канони отношение към лицата с психични проблеми определя тяхното социално положение през следващите векове. Изолацията, оковите и експериментите продължават да бъдат белег на тяхното съществуване.

Използвана литература

Библия (1993). Св. Синод БПЦ. С. [Bibliya. (1993). Sv. Sinod BPTS. S.]

Иванова, Зл. (2019). Странноприемниците във византийската манастирска култура. [Ivanova, Zl. (2019). Strannoprimnitsite vav vizantiiskata manastirska kultura.] https://dveri.bg/component/com_content/Itemid,100521/catid,280/id,69094/view,article/ – посетен на 26.09.2022 г.

Каннабих, Ю. (2019). История психиатрии. М.: Академическй проект. [Kannabih, Y. (2019). Istoria psihiatrii. M.: Akademicheskii proekt.]

Правила на светата Православна църква. Света Гора, Атон, Изд. Манастир „Св. Вмчк Георги Зограф“, 2004. [Pravila na svetata Pravoslavna tsarkva. Sveta Gora, Aton, Izd. Manastir „Sv. Vmchk Georgi Zograf“, 2004.]

Тертулиан, Кв. (1991). Апология на християнството. Критика и хуманизъм, С. [Tertulian, Kv. (1991). Apologia na hristianstvoto. S.: Kritika i humanizam.]

Тодорова, Ек. (2015). Светци-лечители и психическите болести през Средновековието (Предварителни бележки). – *Електронно списание за хуманитаристика,* 4, т. 11. [Todorova, Ек. (2015). Svetsi-lechiteli i psihicheskite bolesti prez Srednovekovieto (Predvaritelni belezhki). – *Elektronno spisanie za*

humanitaristika, 4, t. 11]. – https://naum.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/2014/11/4/todorovae – посетен на 23.09.2022.

Фуко, М. (1996). История на лудостта през класическата епоха. Пл.: ЕА. [Fuko, M. (1996). Istoria na ludostta prez klasicheskata epoha. Pl.: EA.]

Янев, И. (2018). Грижа за страдащата душа. Пастирски грижи за страдащите от психични заболявания и душевни разстройства. Фондация за регионално развитие, С. [Yanev, I. (2018). Grizha za stradashtata dusha. Pastirski grizhi za stradashtite ot psihichni zabolyavania i dushevni razstroystva. S., Fondatsia za regionalno razvitie.]

https://www.bg-pravo.com/2014/10/rimsko-chastno-pravo.html – посетена на 24.09.2022 г.

За автора:

доц. д-р Емил Инджов
Технически университет – Габрово
Контакти: indzhov@abv.bg